

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті «Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів» розкриваються різні підходи до поняття «комунікативна компетентність» та її роль у професійній діяльності майбутнього фахівця. Сформованість комунікативної компетентності виступає передумовою налагодження продуктивної взаємодії у процесі спілкування з усіма суб'єктами діяльності. Актуальність означеної проблеми безсумнівна для майбутніх учителів, оскільки від їхніх умінь та готовності будувати комунікативний процес в школі безпосередньо залежить якість майбутньої професійної педагогічної діяльності. Під професійною компетенцією ми розуміємо взаємопов'язані знання, вміння, навички, задатки, особистісні та індивідуально-психологічні якості учителя, що динамічно розвиваються та сприяють його успішній професійній діяльності. У статті представлені компоненти комунікативної компетентності, які об'єднані за певною ознакою та спільною метою, та є невід'ємною складовою загальної структури професійної компетентності. У процесі експериментальної роботи з'ясовано, що для більшості студентів притаманний середній рівень комунікативної компетентності, що потребує розробки педагогічних умов для підвищення рівня комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів. Із урахуванням результатів дослідження розвитку комунікативної компетентності студентів розроблено внутрішні і зовнішні умови, які сприяють формуванню професійної компетентності майбутніх учителів. Втілення цих умов більшою мірою забезпечується комунікативним тренінгом, який допомагає створити найбільш сприятливі умови для формування усіх показників комунікативної компетентності. Розроблений тренінг формування комунікативної компетентності, підібраний комплекс методів та форм роботи зі студентами, змістове наповнення занять тренінгу сприяють підвищенню рівня сформованості комунікативної компетентності, усвідомленню студентами значущості обраної ними професії.

Ключові слова: комунікативна компетентність, майбутні учителі, майбутні спеціалісти, комунікативний тренінг, методи і форми роботи.

Сьогодні спостерігається зростання вимог до професійної підготовки студентів – випускників ЗВО, здатних до ефективної діяльності та реалізації професійних завдань. Професійна компетентність як провідний фактор продуктивної діяльності формується під час навчання студента у ЗВО та розвивається у процесі його неперервної освіти. Саме від рівня сформованості професійної компетентності в умовах навчального закладу залежить ефективність використання здобутих знань, умінь та навичок у майбутній фаховій діяльності випускника.

Комунікативна компетентність є одним з найбільш вагомих аспектів професійної компетентності фахівця будь-якого профілю. Глобалізаційні процеси у світі, розширення можливостей професійного росту та перспектив особистісного розвитку передбачають високий рівень фахової підготовки, сформованість комунікативної компетентності як передумови налагодження продуктивної взаємодії у процесі спілкування з усіма суб'єктами діяльності. Актуальність означеної проблеми безсумнівна для майбутніх учителів, оскільки від їхніх умінь та готовності будувати комунікативний процес безпосередньо залежить якість майбутньої професійної педагогічної діяльності.

Комунікативна компетентність педагога є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, проте досі немає єдиного визначення даної категорії, оскільки вчені дотримуються різних підходів до цієї проблеми. Варто зауважити, що більшість науковців вивчають комунікативну компетентність з позиції компетентнісного, діяльнісного, особистісного, системного підходів. Так, В. Андрієвська визначає комунікативну компетентність як «певний рівень сформованості особистісного й професійного досвіду взаємодії з оточуючими людьми, ... один з базових показників професійної компетентності і професійної підготовленості представника професій типу «людина-людина» [1, с. 11]. К. Крилова досліджує комунікативну компетентність як «здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування та вимагає чіткого орієнтування в професійній ситуації» [4, с. 73], а І. Черезова дотримується позиції, що комунікативна компетентність – це «інтегральна якість особистості, що виконує функцію адаптації й адекватного функціонування особистості в соціумі, містить у собі установки, стереотипи, позиції спілкування, ролі, цінності особистості тощо» [10, с. 106].

Проаналізувавши визначення комунікативної компетентності фахівців педагогічної сфери, зазначимо, що спільною ознакою практично усіх дефініцій є те, що комунікативну компетентність науковці розглядають як обов'язкову передумову їхньої ефективної діяльності та взаємодії у професійному середовищі, основою якої є комплекс відповідних знань та умінь.

Мета статті – представити «комунікативний тренінг майбутнього педагога». До сукупності комунікативних знань та умінь, які утворюють комунікативну компетентність фахівця, відносять знання норм і правил поведінки, високий рівень мовленнєвого розвитку, адекватне сприйняття невербальних засобів спілкування, здатність вступати в контакт з урахуванням вікових, статевих, соціокультурних особливостей, уміння переконувати співрозмовника у правомірності своєї думки, здатність правильно оцінювати партнера по

спілкуванню як особистість, вибирати власну комунікативну стратегію, вміння викликати у співрозмовника позитивне сприйняття власної особистості [9, с. 3].

Успішність комунікації безпосередньо залежить від комунікативних якостей фахівця, що визначають особливості взаємодії у професійній діяльності. Більшість науковців до професійно важливих комунікативних якостей педагога відносять емпатію, рефлексію, справедливість, чуйність, вміння слухати та йти на контакт, тактовність, толерантність, комунікабельність, гнучкість, делікатність, красномовність, орієнтацію на активне спілкування [5, с. 61]. У змісті комунікативної компетентності такі якості фахівця повинні бути обов'язково відображені, оскільки вони обумовлюють характер міжособистісних взаємин педагога та інших суб'єктів діяльності: учнів та їхні батьки, колеги, керівництво закладу освіти.

Н. Ашиток представляє структуру комунікативної компетентності у вигляді моделі з такими складовими: мотиваційно-ціннісний компонент, когнітивний компонент, операційно-діяльнісний компонент [2, с. 12].

Н. Дудник у структурі комунікативної компетентності виділяє «комунікативні якості, комунікативні здібності, знання етичних норм і правил спілкування, мовленнєву культуру, володіння невербальними засобами спілкування тощо» [3].

А. Шишко виділяє комунікативний компонент педагогічної компетентності майбутніх учителів іноземної мови [11, с. 248].

Досліджуючи психологічний аспект комунікативної компетентності особистості, С. Мащак розглядає її як «здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, ...» [7, с. 440–441] Тобто, дослідник виокремлює такі структурні елементи комунікативної компетентності як мотиви, цінності, установки, традиційну тріаду – знання, уміння, навички та психологічні стереотипи.

Розвинута комунікативна компетентність є передумовою організації продуктивного педагогічного спілкування, без якого педагогічна діяльність неможлива. Педагогічне спілкування виконує пізнавальну (передача знань та умінь), експресивну (розуміння емоційного стану іншої людини), регулятивну функції (вплив з метою зміни або збереження активності суб'єктів навчання, їхньої поведінки), функцію соціального контролю (управління діяльністю та поведінкою вихованців за допомогою позитивних (похвала, заохочення) та негативних (докори, вказівки стимулів) та соціалізації (формування уміння діяти в інтересах колективу, доброзичливе ставлення до інших, розуміння їхніх інтересів).

Майбутній педагог повинен бути обізнаним із системою функцій педагогічного спілкування та імплементувати їх у своїй професійній діяльності, тобто «виступати і як джерело інформації, і як людина, що пізнає іншу людину чи групу людей, і як організатор колективної діяльності та взаємовідносин».

Провідним методом підготовки студентів в аспекті формування їхньої комунікативної компетентності виділено тренінг, який допомагає створити найбільш сприятливі умови для формування усіх її показників. Реалізація цього завдання можлива завдяки таким характеристикам тренінгу, як діалогічність, інтерактивність, комунікативність, можливість коригувати емоційний стан учасників та активізувати їхню мотивацію та рефлексію. Саме спілкування у формі соціально-психологічного тренінгу має суб'єктний характер, учасники тренінгу є рівноправними партнерами, які відкривають свою внутрішню сутність один перед одним, крім того, тренінг сприяє, по-перше, вирішенню широкого комплексу завдань, пов'язаних зі спілкуванням (спрямованість на корекцію та розвиток системи відносин особистості), по-друге, тренінг обов'язково спрямований на роботу з кожною особистістю у групі [8, с. 10].

У процесі проведення тренінгу застосовуються різноманітні методи навчання, зокрема мозковий штурм, інтерактивні міні-лекції, дискусії, руханки, рольові ігри, гронування, «акваріум», самодіагностика, вправи, практичні методи [6, с. 8]. Руханки та вправи сприяють налагодженню відкритої робочої атмосфери у групі, знімають напруження між учасниками тренінгу. Інтерактивні міні-лекції використовуються для того, щоб ознайомити студентів з новою інформацією, потрібною для кращого розуміння актуальних проблем, при цьому повідомлення супроводжуються такими активними методами, як бесіда, обмін думками, фасилітація, мозковий штурм, демонстрація презентацій та відеоматеріалів, обговорення. За допомогою дискусій учасники відверто висловлюють свої позиції, діляться власним досвідом, що сприяє розвитку толерантного ставлення до партнерів по спілкуванню. Мозковий штурм – метод швидкого продукування ідей та відповідно їх оцінювання. Гронування можна використовувати як окремий метод роботи, так і як елемент інших прийомів, наприклад, мозкового штурму. Основна мета гронування – встановити логічні зв'язки між різними поняттями.

Застосування методу модерації сприяє залученню студентів до спільного вирішення певної проблеми, створення однакового розуміння понять, їх класифікації. Фасилітація передбачає вирішення завдань під керівництвом ведучого – фасилітатора, який скеровує роботу учасників у правильному напрямку, допомагає встановлювати умови для ефективної комунікації, стежить за дотриманням моральних норм і правил взаємодії, активізує діяльність студентів.

Рольові ігри здатні максимально наблизити навчальні умови до професійних, тому принципи міжособистісної взаємодії проявляються в них максимально точно. Детальний аналіз гри здатний підсилити навчальний результат, оскільки норми поведінки, стиль спілкування, навички комунікації, сформовані у грі, стають усвідомленою частиною досвіду кожного учасника і можуть бути використані у майбутній професійній діяльності. Різновидом рольової гри є «Акваріум», де певна група виконує завдання у центрі кола, інші учасниками є сторонніми спостерігачами. В кінці відбувається спільне обговорення виконаних задач.

Різноманітні вправи, як приклад практичних методів, дають можливість глибше усвідомити сутність певних понять, формувати потрібні у спілкуванні навички, краще пізнати себе, навчитися психофізіологічної саморегуляції [6, с. 10].

Сукупність вище зазначених методів і прийомів навчання використовується на різних етапах тренінгу залежно від теми та мети.

Практичний аспект підготовки майбутніх учителів в умовах тренінгу передбачає оволодіння знаннями про сутність професійної комунікативної компетентності, опанування способами діяльності у педагогічному середовищі, організаторськими вміннями та соціальними комунікаціями – комунікативними, рефлексивними, експресивними, естетичними, емпатійними, ораторськими, конфліктологічними вміннями. Сформованість таких знань, умінь, навичок, способів діяльності та соціальних комунікацій проявляється у поведінці майбутніх учителів та свідчить про здатність студентів до ефективної комунікації, практичного використання здобутого досвіду в діяльності, сприяє формуванню індивідуального стилю спілкування кожного учасника.

Тренінг «Комунікативна компетентність педагога» пропонує покрокове оволодіння основними елементами комунікативної компетентності від теоретичних понять про досліджуване явище до практичних способів ефективного педагогічного спілкування, ознайомлює як з особливостями особистісного сприйняття професійної дійсності, так і з характеристиками міжособистісної взаємодії у колективі. Змістове наповнення тренінгу у поєднанні з відповідними методичними засобами має на меті розвивати здатність майбутнього учителя широко виявляти свої емоції та стимулювати до цього і своїх партнерів, формувати показники комунікативної компетентності – емпатію, діалогічну спрямованість і продуктивні стратегії й тактики у спілкуванні.

Завдяки представленому тренінгу студенти усвідомлюють важливість емоційного самоусвідомлення у процесі формування їхньої комунікативної компетентності, опановують особливості емоційної сфери особистості, дізнаються про функції емоцій, їх зв'язок з мотивацією, сприйняттям, поведінкою, діяльністю людини. Студенти мають змогу на основі власного досвіду розширювати свої знання, вміння і навички у сфері спілкування, розуміти внутрішній світ людини, опановувати способи впливу та управління емоціями (тілесний, поведінковий, психологічний рівні), навчаються усвідомлювати взаємозалежність думок, емоцій, тілесних проявів та ідентифікувати емоції, ознайомлюються із технікою емоційного самоаналізу.

Студенти розвивають вміння самопрезентації, вчать висловлювати свої думки коректно, розвивають вміння активного слухання та вербалізації думок, що спонукає учасників до усвідомлення різних сторін професійної діяльності, формування позитивного ставлення до обраної професії.

Висновки. Розроблений тренінг формування комунікативної компетентності, підібраний комплекс методів та форм роботи зі студентами, змістове наповнення занять тренінгу сприяють підвищенню рівня сформованості комунікативної компетентності, усвідомленню студентами значущості обраної професії, важливості розвитку умінь і навичок налагодження ефективної взаємодії, використання продуктивних засобів комунікації, які безпосередньо визначають якість освітнього процесу.

Використана література:

1. Андрієвська В. В., Драніщева Е. І., Тищенко С. П. та ін. Методологічні проблеми трансформації комунікативної компетентності психолога в інформаційному суспільстві : монографія. К. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 226 с.
2. Ашиток Н. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ринок*. № 6. 2015. С. 10–13.
3. Дудник Н. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх соціальних педагогів у процесі вивчення спецкурсу «Комунікативний тренінг». URL : <http://dspace.udru.edu.ua:8181/jspui/handle/6789/3521>.
4. Крилова К. В. Комунікативна компетентність як педагогічна категорія. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія. Наукові журнали Національного Авіаційного Університету*. URL : <http://jml.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/10230>.
5. Максимова О. О. Комунікативна компетентність вчителя початкової школи. *Молодь і ринок* : щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобицький : Вид-во Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. № 5 (136). С. 59–63.
6. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 112 с.
7. Машак С. О. Становлення професійної компетентності в системі. *Комунікативна компетентність особистості як соціально-психологічна проблема*. Збірник наукових праць КПУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2010. № 10.
8. Мельник С. Н. Теоретичні і методичні основи соціально-психологічного тренінгу. Владивосток, 2014. 76 с.
9. Стеценко Н. М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічний альманах* : зб. наук. праць. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Випуск 29. С. 185–191.
10. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 1. Том 1. 2014. С. 103–107.
11. Шишко А. В. Комунікативна компетенція як складова педагогічної компетентності майбутнього викладача іноземної мови. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2015. № 2 (10). С. 245–250.

References:

1. Andriievska V. V., Dranishcheva E. I., Tyshchenko S. P. ta in. (2014) Metodolohichni problemy transformatsii komunikatyvnoi kompetentnosti psykholoha v informatsiinomu suspilstvi : monohrafiia. [Methodological problems of the transformation of the communicative competence of a psychologist in the information society: monograph] K. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2014. 226 s. [in Ukrainian].
2. Ashytok N. (2015). Komunikatyvna kompetentnist pedahoha: struktura, etapy formuvannia. [Communicative competence of the teacher: structure, stages of formation] *Molod i rynok*. № 6. S. 10–13. [in Ukrainian].
3. Dudnyk N. V. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv u protsesi vyvchennia spetskursu «Komunikatyvnyi treninh». [Formation of communicative competence of future social pedagogues in the process of studying the special course “Communicative Training”] URL: <http://dspace.udpu.edu.ua:8181/jspui/handle/6789/3521>. [in Ukrainian].
4. Krylova K. V. Komunikatyvna kompetentnist yak pedahohichna katehoriia. [Communicative competence as a pedagogical category] *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedahohika, Psykholohiia. Naukovi zhurnaly Natsionalnoho Aviatsiinoho Universytetu*. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/10230>. [in Ukrainian].
5. Maksymova O. O. (2016). Komunikatyvna kompetentnist vchytelia pochatkovoii shkoly. [Communicative competence of a primary school teacher] *Molod i rynok* : shchomisiachnyi nauko-vedchyi zhurnal. Drohobych : Vyd-vo Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, № 5 (136). S. 59–63. [in Ukrainian].
6. Matiukiv I. M. (2012). Treninh emotsiinoi kompetentnosti: navch.-metod. posibnyk. [Emotional competence training] K. : Pedahohichna dumka, 112 s. [in Ukrainian].
7. Mashchak S. O. (2010). Stanovlennia profesiinoi kompetentnosti v systemi. Komunikatyvna kompetentnist osobystosti yak sotsialno-psykholohichna problema. [Formation of professional competence in the system. Communicative competence of the individual as a socio-psychological problem] Zbirnyk naukovykh prats KPNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H.S.Kostiuka APN Ukrainy. № 10. [in Ukrainian].
8. Melnyk S. N. (2014). Teoretychni i metodychni osnovy sotsialno-psykholohichnoho treninhu. [Theoretical and methodical foundations of socio-psychological training] *Vladyvostok*. 76 s. [in Ukrainian].
9. Stetsenko N. M. (2016). Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesiinoi pidhotovky suchasnoho fakhivtsia. [Communicative competence as a component of the professional training of a modern specialist] *Pedahohichnyi almanakh* : zb. nauk. prats. Kherson : KVNZ «Khersonska akademiia nepererвної osvity», Vypusk 29. S. 185–191. [in Ukrainian].
10. Cherezova I. O. (2014). Komunikatyvna kompetentnist yak intehralna yakist osobystosti. [Communicative competence as an integral quality of personality] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. Vypusk 1. Tom 1. S. 103–107. [in Ukrainian].
11. Shyshko A. V. (2015). Komunikatyvna kompetentnist yak skladova pedahohichnoi kompetentnosti maibutnoho vykladacha inozemnoi movy. [Communicative competence as a component of pedagogical competence of a future foreign language teacher] *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky*. № 2 (10). S. 245–250. [in Ukrainian].

Gusak L., Smalko L. Formation of communicative competence of future teachers

The article “Formation of communicative competence in future teachers” deals with different approaches to the phenomenon “communicative competence” and establishes its role in the professional activity of future specialists. The formation of communicative competence is a prerequisite for the establishment of productive interaction in professional activity of future specialists. The relevance of this problem is undoubted for the future teachers, because the quality of their future professional and pedagogical activities depends on their skills and willingness to build a communicative process at school. By communicative competence we mean interrelated knowledge, ability, skills, aptitudes, personal and individual psychological qualities of the teacher, which are dynamically developing and contribute to his successful professional activity. Components of communicative competence, which are united by a certain sign and a common goal, are integral components of the general structure of professional competence. Experimental work has shown that most students have a middle level of communicative competence, which requires the development of pedagogical conditions for raising the level of communicative competence. Taking into account the results of the study of communicative competence in students, the pedagogical internal and external conditions have been developed. The implementation of these conditions is ensured to a large extent by communicative training. That is why a special attention in the article is paid to the communicative training for formation of communicative competence in future teachers, which helps to create the most favorable conditions for the development of all communicative competence indicators. The developed training of the communicative competence, the selected set of methods and forms of work with students, the meaningful content of the training sessions contribute to increasing the students’ level of communicative competence and their awareness of the significance of their chosen profession.

Key words: communicative competence, future teachers, future specialists, communicative training, methods and forms of work.